

116-121, 127-130, 135-136, 141, 152-155, 201-203, 210-219, 221; Abdülmuhammed Âyeti, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Tahran 1346 hş., s. 85-95, 98-100, 103-131, 252-253, 359; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 197-198, 201-202, 204-206, 258-259; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60, 77, 88, 92, 158-160, 163-164, 172; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 65, 67, 80, 107, 134, 185-186; İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufasssal-ı İran* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346 hş., s. 314-315, 376, 383, 389-390, 392-394, 532-533, 537, 543-544; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1967, s. 58, 121-123, 139, 200, 256-258, 327-330; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975; a.mlf., "Tarihî Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar Faaliyetleri", *STY*, VIII (1978), s. 129-138; Cl. Huart, "Ebû Bekir", *İA*, IV, 14; Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "Atabekân-ı Fars", *DMBİ*, VI, 490-500; T. W. Haig - [C. E. Bosworth], "Sa'd b. Zangi", *El²* (İng.), VIII, 701; C. E. Bosworth, "Salghurids", *a.e.*, VIII, 978-979.

ERDOĞAN MERÇİL

SÂLİH

(الصالح)

Dine ve dünyaya yönelik faydalı işlerle
bu işleri yapan kimseler için
kullanılan bir kavram.

Sözlükte "bir şey) iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak; doğruluk, dürüstlük" anlamlarındaki *salâh* (sulûh) kökünden türeyen *sâlih* kelimesi "faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış; barışçı, uyumlu" gibi mânalara gelmekte olup *fâsîd* (bozuk, düzensiz) ve *sû* (kötü, çirkin) kelimelerinin karşıtıdır. Aynı kökten gelen *sulh* "nefret ve düşmanlığa son verme", *islâh* "düzeltme, daha iyi ve faydalı hale getirme; insanlar arasındaki çatışmayı ortadan kaldırma", *muslih* "bozukluğu düzeltip iyileştiren, barıştan yana olan" mânalarında kullanılmaktadır (*el-Müfredât*, "şlh" md.; *et-Ta'rifât*, "Şâlih" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "şlh" md.; *Tâ-cü'l-'arûs*, "şlh" md.; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, s. 157-258; Dozy, I, 841-842). Râgıb el-İsfahânî, *salâh* kelimesini kısaca "fesadın zıddı" diye tarif ettikten sonra her iki kelimenin genellikle insan fiilleri için kullanıldığını, Kur'an-ı Kerim'de *salâh*ın bazan fesat, bazan seyyie mukabilinde geçtiğini ifade etmektedir. Çeşitli âyet ve hadislerde *sâlih* ve aynı kökten kelimeler başta iman olmak üzere takvâ, affetme, tövbe, hidayet gibi kelimelerle birlikte ve onlarla anlam yakınlığı içinde, bazı âyetlerde ise küfür, zulüm, fesat, seyyie gibi kelimelerle beraber ve onların karşıtı olarak kullanılmıştır (M. F. Abdülbâki, *el-*

Mu'cem, "şlh" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlh" md.).

Kur'an-ı Kerim'de *sâlih* kavramı biri "iyi, hayırlı iş ve davranış", diğeri "dinî ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişi" olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. İlk mânasıyla doksan üç, ikinci mânasıyla otuz iki yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şlh" md.). Birçok âyette *sâlih* / *sâlihât* kelimesinin amelle birlikte ve çoğunlukla iman kavramının hemen arkasından zikredilmesi, esas itibarıyla fiillerin ahlâkî mükemmelliğini ifade etmekle birlikte imanla da yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Özellikle Nûh'un hak dine daveti karşısında oğlunun takındığı inkârcı tutumun "gayri *sâlih* amel" diye anılması (Hûd 11/46) imanın da bir tür *sâlih* amel olduğuna işaret eder. Nitekim tefsirlerde bu ifade Nûh'un getirdiği dine oğlunun iman etmeyip inkârcılıkla direnmesi şeklinde açıklanmıştır (meselâ bk. Şevkânî, II, 502). Ankebût sûresinin 9. âyetinde iman edip *sâlih* işler yapanların *sâlih* kişiler arasına alınacağını belirtilmesi *sâlih*lerden olmanın iman şartını da içerdiğini göstermektedir. Diğer bir âyette (Âl-i İmrân 3/114) *sâlih*lerin nitelikleri "Allah'a ve âhiret gününe iman, iyiliği emredip kötülüğe karşı çıkma ve hayırlarda yarışma" diye sıralanmıştır. Dünyada Allah'a ve O'nun peygamberine itaat edenlerin Allah'ın kendilerine bir lutfu olarak âhirette beraber olacakları "güzel arkadaşlar" arasında nebîler, siddîklar ve şehidlerle birlikte *sâlih*ler de anılmıştır (en-Nisâ 4/69). Fehreddin er-Râzî bu âyeti açıklarken itikadî doğru, Allah'ın emirlere itaat eden ve günahlardan korunan her insanın *sâlih* olduğunu belirtir (*Mefâtihu'l-gayb*, X, 174). Allah *sâlih*lerin dostu ve gözeticisidir (el-A'râf 7/196). Bu sebeple bazı peygamberler, "Beni *sâlih*lerden eyle" diyerek Allah'a dua etmiştir (Yûnus 12/101; eş-Şuarâ 26/83; en-Neml 27/19).

Sâlih kavramı hadislerde de "iyi, hayırlı, erdemli, doğru, din ve dünya için faydalı, helâl, huzur verici" gibi anlamlarda sıkça geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de en çok "din ve dünya için faydalı iş" mânasında *sâlih* amel şeklinde geçmektedir. Yine hadislerde "iyi, hayırlı, erdemli" mânasında *sâlih* peygamber, *sâlih* kul, *sâlih* adam, *sâlih* müslüman, *sâliha* kadın, *sâlih* kardeş, *sâlih* evlât, *sâlih* eş, *sâlih* aile, *sâlih* ülke, *sâlih* gün; "gerçeğe uygun, doğru, iyi" anlamında *sâlih* din, *sâlih* rüya, *sâlih* sünnet; "hayırlı, huzur verici" anlamında *sâlih* mal, *sâlih* elbise, *sâlih* binek, *sâlih* yiyecekten söz edil-

miştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlh" md.). Bir hadiste *sâlih* zalimin karşıtı olarak geçmektedir (*el-Muva'tta*, "Cenâ'iz", 32). Diğer bir hadiste güzel ahlâk için "*sâlihu'l-ahlâk*" tabiri kullanılmıştır (*Müsned*, II, 381). Kur'an'daki "el-bâkyâtü's-sâlihât" (kalıcı iyilikler) terkihi (el-Kehf 18/46; Meryem 19/76) hadislerde de geçmektedir (*Müsned*, III, 75; IV, 268; *el-Muva'tta*, "Kur'an", 23). *Sâlih* erkeklerin *sâliha* kadınlarla evlendirilmesinin tavsiye edildiği hadis (*Müsned*, IV, 14) *sâlih* kavramının ailede sevgi ve saygının hâkim olmasına, huzur ve mutluluğun sağlanmasına katkıda bulunan ahlâkî erdemleri kapsadığına işaret eder. Bir hadiste kişinin dünya mutluluğunun en önemli unsurları *sâliha* (uyumlu, iyi) bir eş, *sâlih* (ferah) bir ev ve *sâlih* (iyi) binek şeklinde sıralanmış (*Müsned*, I, 168), diğer bir hadiste ise bütün dünya nimetlerinin en değerlisinin *sâliha* bir eş olduğu bildirilmiştir (*Müsned*, II, 168; Müslim, "Radâc", 64; İbn Mâce, "Nikâh", 5). Hz. Peygamber, insanın ölümünden sonra amel defterine sevap yazılmasını devam ettirecek üç iyiliği sürekli hayır (sadaqa-i câriye), insanlara yararı dokunan ilim, ölenin arkasından iyilik yapacak ve hayır duada bulunacak *sâlih* evlât şeklinde belirtmiştir (*Müsned*, II, 372; Müslim, "Vaşyyet", 14; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 14). Özellikle tasavvuf düşüncesinde çok önem verilen bir kutsî hadiste, "Ben *sâlih* kullanıma gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir insanın aklına gelmeyecek nimetler hazırladım" buyurulmuştur (*Müsned*, II, 313; Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 2-5). "*Sâlih* kişi için *sâlih* (helâl) mal ne güzeldir" meâlindeki hadis (*Müsned*, IV, 197, 202), ekonomiyle ahlâk arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin doğru kurulması halinde ekonomik faaliyetin önemine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Veryüzüne Allah'ın *sâlih* kullarının hâkim olacağını (el-Enbiyâ 21/105), erkek olsun, kadın olsun inanmış olarak *sâlih* işler yapanlara Allah'ın güzel bir hayat yaşatacağını ve onlara âhirette çok değerli ödüller vereceğini bildiren âyetlerle (en-Nahl 16/97) *sâlih* kavramının geçtiği diğer âyet ve hadisler birlikte değerlendirildiğinde bu kavramın hem bireylerin hem toplumların din ve dünyaları için hayırlı ve faydalı olan, ahlâkî ve meslekî ölçülere uygun mükemmellikte yapılan bütün işleri kapsadığını; yine bu işleri hakkını vererek liyakatle yapan, böylece hem dünyada hem âhirette başarılı ve mutlu olmayı hak eden insanı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Zeccâc'ın *sâlih* kelimesini

"Allah'ın haklarını da kulların haklarını da gözetin" şeklindeki açıklaması da (İbn Teymiyye, VII, 57-58) kelimenin bu kapsam genişliğini ifade etmektedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de başta peygamberler olmak üzere inancı, tutum ve davranışlarıyla mükemmel bir insanlık örneği sergileyenler sâlihler arasında zikredilmiştir (meselâ bk. el-En'âm 6/83-87; el-Enbiyâ 21/69-86).

Sâlih kelimesinin erdemli insanları ifade etmesinden dolayı dindarlığı ve güzel ahlâkıyla tanınan ilk müslüman nesiller "selef-i sâlihîn" şeklinde anılmış, bu isim bazı kitap başlıklarına da yansımıştır. Kıvâmüs-sünne et-Teymî'nin *Siyerü's-selefi's-şâlihîn* (nşr. Kerîm b. Hilmi b. Ferhat b. Ahmed, Riyad 1420/1999), İbn Teymiyye'nin *Şezerâtü'l-belâtin min tayyibâti kelimâti selefine's-şâlihîn* (Beyrut, ts.) ve Mustafa Vahyî Efendi'nin *Tuhfetü's-sâlihîn ve sübhatü'z-zâkirîn* (İstanbul 1284) adlı kitapları bu tür eserlerdendir. Sâlih, sâliha ve sâlihât kelimeleri iyi, doğru, din ve dünya hayatı için faydalı işleri ifade etmek üzere dinî ve ahlâkî kaynaklarda çokça kullanılmıştır. Bu bağlamda Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm'ın *Şecere-tü'l-ma'ârif ve'l-aḥvâl ve sâlihu'l-aḳvâl ve'l-a'mâl* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ', Dimaşk 1989), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Kelimü'l-tayyib ve'l-ameli's-sâlih* (nşr. İsmâil b. Muhammed el-Ensârî, Riyad 1399/1979) isimli eserlerini de zikretmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 168; II, 168, 313, 372, 381; III, 75; IV, 14, 197, 202, 268; İbn Hazm, *el-Aḥlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 14; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 174; İbn Teymiyye, *Mecmû'at fetâvâ*, VII, 57-58; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münir*, Bulak 1316, s. 157-258; Şevkānî, *Fethu'l-kadir*, II, 502; R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrouth 1968, I, 841-842.

MUSTAFA ÇAĞRICI

SÂLİH

(الصالح)

Sahih veya hasen olup dinî meselelerde delil sayılabilecek nitelikteki hadisleri ifade etmek ve bir râvinin güvenilirliğini belirtmek üzere kullanılan hadis terimi.

Sözlükte "iyi, yararlı, düzgün" anlamına gelen sâlih kelimesi hadis terimi olarak ceyyid, müstakim, sâbit, nebîl ve mahfûz gibi terimlerle birlikte "sahih ve

ya hasen olan ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadis" demektir. Bir hadisin sahih ve hasen gibi dinî meselelerde delil sayılmaya elverişli olduğu işaret etmek için kullanılan "sâlih li'l-ihticâc" ile, terkedilecek derecede düşük seviyede olmayıp kendisinden daha zayıf bir hadis kuvvetlendirmeye veya kendisinin kuvvetlenmesine yarayacak hadisi ifade etmek için kullanılan "sâlih li'l-i'tibâr" tabirleri sonradan ortaya çıkmıştır.

Sâlih terimi II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıl muhaddislerinden Abdullah b. Mübarek, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî tarafından "sahih" ve "hasen" anlamında kullanılmıştır. Abdullah b. Mübarek'in Dimaşklî râvileri değerlendirmesi sırasında, "Rivayetlerinin çoğu mürsel ve maktûdur, sika râvilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri ise sâlihtir" derken (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 287) sahih hadisi kastetmektedir. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*'indeki hadislerden söz ederken eserine sahih hadislerle sahihe benzeyen ve ona yakın olan hadisleri de aldığını, kusuru bulunanlara işaret ettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediği hadislerin ise sâlih olduğunu belirtmiştir (*Risâletü Ebî Dâvûd*, s. 27-28). Onun bu açıklamasını değerlendiren İbnü's-Salâh müellifin buradaki sâlih tabirini "hasen" anlamında kullandığını söylemektedir (*Ülümü'l-hadis*, s. 36). Şemseddin es-Sehâvî de Ebû Dâvûd'un zikrettiği sâlih teriminin hasen mânasında anlaşılmasının ihtiyata daha uygun olduğu görüşündedir (*Fethu'l-muḡis*, I, 80-81). Sâlih olduğu belirtilen hadis sahih ve hasenle eşdeğerde kabul edildiği için dinî konularda delil olarak kullanılmıştır.

Sâlih terimi "sâlihu'l-hadis" ve "suveylih" şeklinde râvinin vasfı olarak da kullanılmıştır. II. (VIII.) yüzyılın sonlarında Abdurrahman b. Mehdî sâlihu'l-hadis terimine zayıf râvileri nitelendirmek için yer vermiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 39). III. (IX.) yüzyıl münekkitleri de bunu rivayetleri delil olarak alınamayan, fakat itibar için yazılabilen zayıf râviler hakkında kullanmışlardır. Yahyâ b. Maîn'in Muâviye b. Amr için, "Sâlihtir" dedikten sonra metrûk olmadığını ayrıca belirtmesi ve Ebû Hâtim'e Ziyâd b. Küleyb et-Teymî hakkında, "Sika mıdır?" diye sorulduğunda, "Sâlihtir" şeklinde cevap vermesi (İbn Ebû Hâtim, III, 542) bu terimin sika ile aynı seviyede kabul edilmediğini, hadisleri terkedilmeyen zayıf râviler için kullanıldığını göstermektedir. "Sadûk" ve "câizü'l-hadis" gibi terimlerle birlikte yaygın şekilde bu anlamda ge-

çen terim zaman zaman sika lafzı ile birlikte "sikatün sâlihu'l-hadis" ve "sâlihu'l-hadis sikatün" diye ifade edilmiş, bu durumda râvinin güvenilirliği ve hadisiyle ihticac edilebileceği belirtilmiştir. Suveylih de genellikle "leyse bi'l-kavî" terimiyle birlikte kullanılmaktadır (Yücel, s. 131-132). Gerek sâlihu'l-hadis gerekse suveylih, daha çok adâlet yönünden kusursuz olduğu halde zabt itibarıyla hatası sika râvilerden çok olan râvileri ifade eden terimlerdir. İbn Ebû Hâtim ve ona tâbi olarak Hatîb el-Bağdâdî ile İbnü's-Salâh'ın makbul râvileri sınıflandırdıkları dörtlü taksimde sâlihu'l-hadis ve suveylih ta'dîlin en alt mertebesi olan dördüncü grup lafızlar arasında yer almıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin es-Sehâvî ve Süyûtî'nin altılı taksiminde ise bunlar, ta'dîlin en alt kademesi olan ve cerh lafızlarının en yakınında bulunan altıncı mertebedeki lafızlar arasında geçmektedir. Sâlihu'l-hadis ve suveylih lafızlarıyla değerlendirilen râvinin hadisleri dinî konularda delil olarak kullanılmamakla birlikte terk de edilmez, diğer rivayetlerle karşılaştırılarak başka hadisleri desteklemek veya kendisi destek görmek üzere yazılır ve incelenir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "slh" md.; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel* (Koçyiğit), I, 114, 161, 173, 262; II, 306; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fi vasfî Sünenih* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1405, s. 27-28; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 37-38, 253, 432; III, 291, 296, 542; IV, 87, 228, 323, 356; V, 329; VI, 22, 108, 182; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 39; a.mlf., *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, II, 287; İbnü's-Salâh, *Ülümü'l-hadis*, s. 36, 124-125; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡis*, Beyrut 1403/1983, I, 80-81, 361-368; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1989, I, 168-169, 177-178, 341-345; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 138-139, 149-150, 163-164; Ahmet Yücel, *Hadis İstihlâhının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 123, 131-132, 163; G. H. A. Juynboll, "Şâlih", *EP* (İng.), VIII, 982-984.

MEHMET EFENDİOĞLU

SÂLİH

(صالح)

Kur'an'da Semûd kavmine gönderildiği bildirilen peygamber.

Kur'an-ı Kerim'de Semûd kabilesine peygamber olarak gönderildiği bildirilen Hz. Sâlih'in (el-A'râf 7/73; en-Neml 27/45), kavminin en itibarlı ailesine mensup olduğu rivayet edilir. Şeceresi İslâm kaynaklarında Nûh oğlu Sâm oğlu İrem oğlu Âmir (Âbir)